

LITERATŪRA IR ŽMOGAUS PASAULIS

Dalia Čiočytė

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedros docentė

Literatūros tyrėjo dėmesingumas žmogaus pasauliui gali būti keleriopas: vienu atveju susitelkiama ties literatūros sukurtu žmogumi (literatūros kūrinio personažu), kitu atveju – ties literatūros kūrinio tekste įrašytu autoriaus, skaitytojo, interpretacinės bendruomenės paveikslu, dar kitaip literatūros ir žmogaus pasaulio santykis atrodo recepcijos teorijos perspektyva.

Literatūros dėmesingumą personažo vidiniam pasauliui, – tarsi savaime suprantamą, būdingą ištaisai klasikos paradigmam, – įdomiai komplikuoja ir su giliaja literatūrinio mąstymo specifika sieja amerikiečių literatūrologo Wayne'o Claysono Bootho (1921–2005) tyrinėjimai. Reikšmingoje studijoje *Grožinės literatūros retorika* (*The Rhetoric of Fiction*, 1983) aptardamas beletristinio pasakojimo mechanizmus W. C. Boothas aiškina, kaip, kokiais būdais autorius ir jo sukurtas pasakotojas padaro taip, kad skaitytojas ima pasitikėti kūrinio teiginiais apie vidinį personažo pasaulį. Atidžiai skaitant šią studiją, išryškėja ją grindžianti literatūros filosofija. Literatūra laikoma tuo ir besiskiriančia nuo egzistencinės tikrovės (nuo, autoriaus žodžiais, „vadinamojo realaus gyvenimo“), kad joje matomas žmogus yra *trimatis*. Esminiu skirtumu tarp literatūros ir „gyvenimo“ tyrėjas laiko netgi ne tai, kad literatūra yra iš žodžių padaryta tikrovė, o tai, kad joje skaitytojas mato personažą (t. y.

kito) mintis ir jausmus. Pasakojimas, anot W. C. Bootho, tampa neginčijamai fikcinis tuomet, kai autorius mums sako tai, ko niekas „realiame gyvenime“ negalėtų žinoti. Juk „realiame gyvenime“ mes tik apie savo pačių mintis ir jausmus turime patikimų vidinių ženklų (veikalo autorius su nekandžia ironija priduria, kad „vadinamajame realiame gyvenime“ nemaža ir tokių, kurie netgi save suvokia dvimatėje erdvėje)¹. W. C. Boothas deautomatizuoja literatūrinio žmogaus trimatiškumą skatindamas nustebti, išvysti akivaizdų beletristinio meno triuką: leistis gilyn po veiksmo paviršiumi ir gauti patikimų žinių apie *kito* protą ir širdį.

Taip žvelgiant netgi keista, nuostabu, kad literatūra nuo pat jos ištakų atveria skaitytojui personažo elgesio motyvus taip „negyvenimiškai“ ir kartu taip tiesiogiai ir autoritetingai. Kaip pavyzdį W. C. Boothas cituoja Senojo Testamento Jobo knygos įžangą: „Kadaise Uzo šalyje gyveno žmogus, vardu Jobas. Tas žmogus buvo be priekaištų ir doras, buvo dievobaimingas ir šalinosi nuo pikto“ (Job 1, 1), – ir ironiškai komentuoja. Vienu sakiniu, pasak W. C. Bootho, biblinis autorius pateikia apie personažą informacijos, kuri mums niekuomet nėra prieinama apie realius

¹ Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction*, Chicago: The University of Chicago Press, 1983, 3–20.

žmones. Ir mes šią informaciją turime priimti, jei norime suvokti pasakojimą. O jei „gyvenime“ mums kas pasakytų apie žmogų, kad jis „be priekaištų ir doras“, tai mes tokią informaciją priimtume „atsižvelgdami į pašnekovo charakterį ir turėdami omenyje bendrą žmonijos polinkį klysti“².

Toks autoritetingas personažo vidaus pasaulio atskleidimas klasikos orbitoje būdingas daugeliui literatūros kūrinių. Stendhalio romano *Raudona ir juoda* (1830) pasakotojas iškalbiai užsimena, kad kartais taip labai svarbu žinoti, ką mąsto ar jaučia *kitas*. Tiesioginė replikos prasmė yra „deja, tai neįmanoma“. Kartu tai yra autoriaus metanaratyvinis koketavimas: romano skaitytojui kaip tik ir atveriamas, ką tasai *kitas* mąsto ir jaučia.

Svarstydamas literatūros kūrinio žmogaus specifiką – vidinės žmogaus gyvenimo plotmės vaizdą, skaitytojo retai kvestionuojamą, nors neįmanomą patirti egzistencinėje tikrovėje, – W. C. Boothas kaip literatūros kūrinio žmogų traktuoja ir jo autorių. Pasak W. C. Bootho, autoriaus požiūris visuomet egzistuoja, nepriklausomai nuo meninio vaizavimo technikos, – nepriklausomai nuo to, ar labiau „pasakojama“ (kai, atrodo, pasakotojo balse galime girdėti tiesioginį autoriaus komentarą), ar labiau „rodoma“ (kai pasakotojas ir autorius lieka tarsi užkulisiuose), – autorius, akcentuoja W. C. Boothas, visuomet egzistuoja, tik reikia mokėti jį matyti.

Literatūrinėje kūryboje matyti *kito* – implikuoto autoriaus – trimatį pasaulį, – taip galėtume apibūdinti profesorės Viktorijos Daujotytės literatūrologinę paiešką. Ją reprezentuoja tyrėjos sukurtų monografinių portretų galerija: Šatrijos Ragana,

Jurgis Baltrušaitis, Vytautas Mačernis, Salomėja Nėris, Vincas Mykolaitis-Putinas, Janina Degutytė, Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, Jonas Strielkūnas, Birutė Baltrušaitytė, Sigitas Geda...

Tačiau implikuoto autoriaus trimatiškumo literatūros kūrinys neatskleidžia taip „tiesiogiai ir autoritetingai“, kaip atskleidžia personažo vidinį pasaulį, – tad kaip, kokiomis metodologinėmis priemonėmis įmanoma autoriaus trimatiškumą patikimai fiksuoti? Viktorijos Daujotytės monografijoje *Šatrijos Raganos pasaulyje* (1997), kurios paantraštė yra „Gyvenimo ir kūrinių skaitymai“, matyčiau suformuotus metodologinius autoriaus trimatiškumo tyrinėjimų principus.

Pirma – į individualų gyvenimą žvelgiama kaip į kūrinių. Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos gyvenimas monografijoje pasirodo kaip scenarijus su „atvirais ir slaptais“ veikėjais, su didžiosiomis įtampomis. Išryškinamos sąsajos tarp „estetinės kūrybos“ ir „gyvenimo kaip kūrybos“ sampratų.

Antra – įvardijamas santykio tarp meno ir „gyvenimo“ komplikuotumas, ypatingumas. Skaityti „kūrinių kaip gyvenimą, neužmirštant, kad jis yra sukurtas“³. Palyginkime Northropo Frye’aus filosofinę formulę: nėra taip, kad literatūra būtų su „gyvenimu“ nesusijusi, ir nėra taip, kad tasai ryšys būtų tiesioginis⁴.

Trečia – programinė Viktorijos Daujotytės, tyrinėjančios autoriaus pasaulį, nuostata: „Nepažeisti (kiek tai įmanoma kitam ar kitai) vientiso [...] teksto autentiškumo, neiškreipti [kūrinio] gairių, vertybių,

³ Viktorija Daujotytė, *Šatrijos Raganos pasaulyje*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, 12.

⁴ Northrop Frye, *Anatomy of Criticism*, Princeton: Princeton University Press, 1957, 93.

² *Ten pat*, 3–4.

idealų, principų. Netaikyti, nepritaikyti.“⁵ Viktorija Daujotytė atranda autoriaus vidinį pasaulį kaip ypatingą jo raštų kintamąjį, kaip tų raštų reiškiamą „daugiau“, kaip kū-rėjo suformuotą santykio su būtimi versiją.

Taip Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos vidinis pasaulis iš jos tekstų rekonstruojamas monografijoje *Šatrijos Raganos pasaulyje*. Iš vizijinių kūrybos pradų, iš „Šv. Jono nakties“ veikėjos iššū-kio „Esu ragana nuo Šatrijos! Kas norėtų pašokti su manim mazurką alėjeje?“ rekonstruojamas autorės pasauliui lemtin-gas raganos-reginčiosios pradas⁶. Autorės krikščioniškoji askezė rekonstruojama iš jos tekstuose atsiskleidžiančio dėmesin-gumo ribai, V. Daujotytei fenomenologiškai įsiklausant į giliąsias ribos sąmonės funkcionavimo šiuose tekstuose prasmes. Autorės pasaulio paieška neretai vykdoma tarsi žvelgiant pro mikroskopą, minima-listiškai susitelkiant ties morfologiniais, fonetiniais tekstų niuansais, pavyzdžiui, iš rašytojos vardų *Marija-Ragana* (kurių abu įrašyti literatūros kūriniuose, prisiminkime *Sename dvare* mamatę Mariją, apsakymo „Mėlynoji mergelė“ Miriam) sąskambio, iš jų kuriamos fonetinės inversijos rekonstruojama originalioji jungtis rašyto-jos krikščioniškojoje pasaulėvokoje tarp konservatyvumo ir improvizacinės laisvės (o tai Šatrijos Raganai kaip literatūrinei autorei yra itin savita: paradoksali jungtis tarp ištikimybės krikščionybės tradicijai ir laisvo, drąsaus šios tradicijos varijavimo). Šatrijos Raganos krikščioniškosios pasaulėvokos subtilumas ir gelmė atrandami per Viduramžių dvasios žymes jos raštų stilis-tiniuose pustoniuose (pvz., pauzės, tarpo

vaidmuo Šatrijos Raganos poetinėje pro-zoje, primenantis viduramžiškos triukšmo vs. tylos priešpriešos radikalumą).

Ketvirtasis principas, glaudžiai susijęs su asmenybinėmis V. Daujotytės kaip ty-rėjos maksimomis, – domėjimosi *kito* pa-sauliu laikysenos aristokratiškumas. Ne-paliekama erdvės smalsumui, „pikantiškų detalių“ paieškai.

Tyrėjos dialogas su autoriaus trimatiškumu kuriamas atrandant bendrą pasau-lėvokinį vardiklį. Ribos sąmonė yra aštri ir pačios tyrėjos rašysenoje. Kūrybingai transformuodama ir kurdama sąvokas, niu-ansuodama jų reikšmes, V. Daujotyte grakš-čiai laviruoja tarp paslapties (to, kas paslėp-ta ir gali būti atskleista) ir *paslėpties* (to, kas nesklaidytina), tarp liekanos (kuri randasi, „nežinomąją dalijant iš žinomųjų“⁷) ir *likmenos* (tokios liekanos, kuri susijusi su giliu ju, slaptu asmenybės gyvenimu ir yra nekomentuotina), tarp *atviravimo* (klausan-čiojo smalsumui pataikaujančio atsivėrimo) ir – atvirumo, kalbančio apie žmogui es-mingai svarbius dalykus.

Trimatį personažą literatūra atsklei-džia „tiesiogiai ir autoritetingai“ (kartojant W. C. Bootho frazę); implikuoto autoriaus trimatiškumas (jo vidinis pasaulis) yra in-triguojanti literatūrologinė paieška. Vikto-rijos Daujotytės suformuoti šios paieškos metodologiniai principai teigia ir kompli-kuoja jungtį tarp literatūros ir egzisten-cinės tikrovės, tarp literatūros kūrinio ir gyvenimo kaip kūrinio. Autoriaus vidinio pasaulio pirmiausia ir labiausia ieškoma kaip charakteringo jo tekstų sąrangos brai-žo, atveriančio savitą pasaulėvokinę viziją. Literatūrologiniame sąlytyje su implikuo-to autoriaus vidujybe išryškinamas takto vaidmuo.

⁵ Daujotytė, 1997, 12.

⁶ *Ten pat*, 42.

⁷ *Ten pat*, 98.